

СПЕЦІАЛЬНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

SPECIAL CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF FOREIGN COUNTRIES

Нагорнюк-Данилюк О.О., к.ю.н.,
викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія внутрішніх справ

У статті здійснено аналіз кримінального процесуального законодавства низки європейських країн щодо особливостей правового регулювання спеціального кримінального провадження, на підставі чого встановлено, що на ставлення європейських національних законодавців до запровадження інституту *in absentia* передусім мали вплив історичні події та практика міжнародної кримінальної юстиції. З'ясовано, що подальший розвиток і вдосконалення законодавства щодо кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого в основному зумовили такі чинники: міжнародні правові акти; практика Європейського суду з прав людини; право Європейського Союзу; внутрішня соціально-політична ситуація в країні та запити суспільства. Зауважено, що ключовими підставами для проведення судового розгляду *in absentia* є умисне ухилення обвинуваченого від явки до суду, його переховування або перебування за кордоном. Аналіз засвідчив, що більшість країн допускають заочне провадження лише у випадках нетяжких злочинів, тоді як в Україні цей інститут застосовується в кримінальних провадженнях щодо тяжких і особливо тяжких злочинів. Особливості здійснення кримінального провадження за відсутності обвинуваченого в кримінальному процесі низки зарубіжних країн характеризується закріпленням судового розгляду кримінального провадження за відсутності такого суб'єкта у визначених випадках, окрім права на апеляційне оскарження прийнятого судового рішення й закріплення можливості проведення повторного судового розгляду такого кримінального провадження за клопотанням обвинуваченого (підсудного) (Данія, Чехія, Франція, ФРН). Констатовано необхідність вдосконалення українського кримінального процесуального законодавства шляхом імплементації кращих практик зарубіжних країн, зокрема запропоновано розширити можливість здійснення спеціального кримінального провадження щодо кримінальних проступків за клопотанням підозрюваного (обвинуваченого).

Ключові слова: спеціальне кримінальне провадження, підозрюваний, обвинувачений, зарубіжна практика, Європейський суд з прав людини.

The article analyses the criminal procedural legislation of a number of European countries with regard to the specifics of legal regulation of special criminal proceedings, and establishes that the attitude of European national legislators to the introduction of the *in absentia* institute was primarily influenced by historical events and international criminal justice practice. It is established that further development and improvement of legislation on criminal proceedings in the absence of a suspect or an accused person was mainly driven by the following factors: international legal acts; case law of the European Court of Human Rights; European Union law; domestic socio-political situation in the country and public demand. It is noted that the key grounds for conducting a trial *in absentia* are the intentional evasion of the accused from appearing in court, his or her absconding or staying abroad. The analysis shows that most countries allow *in absentia* proceedings only in cases of minor crimes, while in Ukraine this institute is used in criminal proceedings for serious and especially serious crimes. The peculiarities of criminal proceedings in the absence of the accused in criminal proceedings in a number of foreign countries are characterised by the consolidation of the trial of criminal proceedings in the absence of such a subject in certain cases, except for the right to appeal against the court decision and the possibility of re-trial of such criminal proceedings at the request of the accused (defendant) (Denmark, Czech Republic, France, Germany). The author states the need to improve Ukrainian criminal procedure legislation by implementing the best practices of foreign countries, and in particular, the author proposes to expand the possibilities of special criminal proceedings for criminal misdemeanours at the request of a suspect (accused).

Key words: special criminal proceedings, suspect, accused, foreign practice, European Court of Human Rights.

Актуальність теми. «Спеціальне кримінальне провадження у кримінальному процесі зарубіжних країн» зумовлюється зростанням ролі інституту судового розгляду *in absentia* (за відсутності обвинуваченого) у сучасних кримінальних юрисдикціях як ефективного інструмента протидії міжнародній злочинності, тероризму, воєнним злочинам та іншим особливо тяжким формам кримінального правопорушення. У зв'язку з глобалізацією злочинних загроз, масовою мобільністю підозрюваних осіб, а також поширенням збройних конфліктів, зокрема на території України, багато країн стикаються з необхідністю забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності незалежно від фізичної присутності обвинуваченого в суді.

Правозастосовна практика України щодо спеціального провадження перебуває на етапі становлення, і, попри запровадження відповідної процедури в Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України (глава 24-1) [1], наявні прогалини в нормативному регулюванні, колізії між принципами справедливого суду та ефективності правосуддя, а також неоднозначність судової практики, зумовлюють необхідність комплексного порівняльно-правового аналізу іноземного досвіду.

Дослідження моделей спеціального кримінального провадження у передових правових системах (Франція, Італія, Німеччина, США, Велика Британія, Канада,

Польща, країни Балтії та ін.) дозволяє: виявити ефективні правові механізми захисту прав підсудного за його відсутності; проаналізувати етапи інформування обвинуваченого, правовий статус захисника, вимоги до доказування умисного ухилення; оцінити відповідність національної моделі міжнародним стандартам, зокрема практиці Європейського суду з прав людини (ЕСПД) щодо ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; рекомендувати рекомендації для вдосконалення українського законодавства у цій сфері.

Отже, порівняльно-правове дослідження спеціального кримінального провадження у зарубіжних країнах має не лише теоретичне значення для науки кримінального процесу, а й високу практичну цінність для забезпечення ефективного, справедливого та правомірного здійснення правосуддя в умовах відсутності обвинуваченого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової регламентації та практичного застосування інституту спеціального кримінального провадження неодноразово ставали об'єктом наукових дискусій серед вітчизняних учених-процесуалістів. Значний внесок у розвиток теоретичних засад цього інституту здійснено Р. С. Брухалем, О. В. Бабаєвою, І. В. Глов'юк, І. І. Сливичем, О. В. Капліною, О. П. Кучинською, Д. В. Коперсаком, О. В. Калінніковим, Г. В. Матвієвською, Р. Г. Песцовим, Д. А. Пешим, М. А. Погорєцьким, В. М. Тертишником,

Л. Д. Удаловою, С. Л. Шаренко, О. Г. Шило, Д. О. Шумейком та ін. Їхні праці формують концептуальне підґрунтя для глибшого осмислення сутності, функціонального призначення та правових меж застосування спеціального провадження в системі кримінального процесуального права України.

Разом з тим, з огляду на стрімку еволюцію кримінального процесуального законодавства, викликану як внутрішніми реформами, так і зовнішніми безпековими загрозами, сучасна правова наука вимагає поглибленого порівняльно-правового аналізу іноземного досвіду, що дозволить не лише оцінити ефективність національної моделі спеціального кримінального провадження, а й визначити перспективні напрями її вдосконалення на основі кращих практик зарубіжних правових систем.

Виклад основного матеріалу. У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права передбачено, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення бути судженим у його присутності й захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника [2].

Розглядаючи особливості регулювання кримінального провадження за відсутності підозрюваного (обвинуваченого) в зарубіжних країнах, на нашу думку, насамперед необхідно вказати на те, що на відміну від України, кримінальне процесуальне законодавство більшості європейських країн, не передбачає можливості здійснення досудового розслідування за відсутності підозрюваного. І це не дивно, адже це випливає з Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо спрощення кримінального судочинства» № 6 R (87) 18 від 17 вересня 1987 року, в яких країнам-членам пропонується дозволити здійснювати за відсутності обвинуваченого саме судовий розгляд кримінальних справ [3]. Тобто, закріплення можливості здійснення досудового розслідування кримінального провадження за відсутності підозрюваного є новелою не лише КПК України, а й новим для міжнародного досвіду правового регулювання.

Заналізу КПК *Королівства Данії* в контексті визначення підстав проведення судового розгляду за відсутності обвинуваченого було встановлено, що хоча в ч. 1 ст. 855 КПК закріплюється обов'язковість участі обвинуваченого в судовому розгляді справи щодо нього, проте в окремих виключних випадках судовий розгляд може бути проведений за його відсутності, проте лише за умови, що суд визнає присутність обвинуваченого не обов'язковою. Так, згідно з положень ч. 3 ст. 855 КПК *Королівства Данії* проведення судового розгляду за відсутності обвинуваченого дозволяється лише у виключних випадках, а саме: 1) якщо обвинувачений переховується від правосуддя після пред'явлення йому обвинувачення; 2) якщо обвинувачений самовільно залишає місце проведення судового розгляду (місцезнаходження суду) після початку розгляду справи; 3) якщо він обвинувачується у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше шести місяців або арешту, обмеження прав або зобов'язання про відшкодування збитків і обвинувачений дав згоду на розгляд справи за його відсутності; 4) якщо він обвинувачується у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох місяців або настання таких правових наслідків як конфіскація, позбавлення водійських прав або зобов'язання про відшкодування збитків; 5) якщо є підстави вважати, що судовий розгляд абсолютно точно призведе до виправдання особи [4].

Однак, відповідно до КПК Данії, як і за кримінальним процесуальним законодавством України, відсутність обвинуваченого в жодному випадку, за будь-яких умов, не може розглядатися як визнання ним вини у вчиненні кримінального правопорушення. Більше того, проведення судового розгляду за відсутності обвинуваченого, якщо

воно ґрунтується на визнанні ним вини, не допускається. Дослідження й оцінка доказів під час судового розгляду здійснюється навіть за умови відсутності обвинуваченого [5, с. 290].

Доцільно також відмітити, що як і у КПК України, в кримінальному процесуальному законі Данії закріплено обов'язкову участь захисника в такому судовому розгляді в якості додаткової гарантії реалізації обвинуваченим права на захист [4].

Строк на апеляційне оскарження згідно з КПК *Королівства Данії* складає чотири тижні й обчислюється з дати ухвалення судового рішення. У виключних випадках суд може прийняти рішення про прийняття апеляційної скарги до розгляду, якщо скарга була подана з пропуском строку, але не пізніше ніж через рік від дати ухвалення рішення [4].

На нашу думку, право обвинуваченого на оскарження ухваленого стосовно нього вироку не може бути поставлене в залежність від можливості віднесення конкретного випадку до особливих чи таких, що мають загальну важливість, а також суворості призначеного обвинуваченому покарання. Водночас, слід звернути увагу, що згідно зі ст. 367 КПК *Королівства Данії* в обвинуваченого є право вимагати повторного розгляду справи, якщо він доведе поважність причин своєї відсутності або те, що повістки не були доведені до його відома у визначений законом термін. Строк для подання заяви про перегляд аналогічний строку на апеляційне оскарження й обчислюється з дати ухвалення судового рішення [4].

Подібною є практика *Чеської Республіки*. Закон Чеської Республіки (*Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád)*) № 141/1961 «Про кримінальне судочинство» (Кримінально-процесуальний кодекс Чеської Республіки) прийнятий 29 листопада 1961 р. є чинним дотепер [6]. Згідно нього, порядок кримінального провадження за відсутності особи визначено Розділом 2 «Провадження проти втікача» §§ 302-306 а [6]. Зокрема, в ст. 202 КПК Чеської Республіки передбачена можливість здійснення судового розгляду за відсутності підсудного щодо осіб, які ухилилися від участі в судовому розгляді кримінального провадження, переховуючись або перебуваючи за кордоном; щодо осіб, які обвинувачуються у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років і в матеріалах справи наявні чіткі та відповідним чином задокументовані докази, що були отримані на стадії досудового розслідування; за клопотанням підсудного [6].

Варто додати, що з аналізу ст. 202 КПК Чеської Республіки, судовий розгляд кримінального провадження за відсутності підсудного можливий й за запитом самого підсудного, коли він не з'являється в судові засідання без поважних причин. Вважається, що підсудний таким чином відмовляється від свого права бути присутнім під час судового розгляду. За результатами розгляду клопотання підсудного суд має право прийняти рішення про проведення судового розгляду за відсутності підсудного, або про відкладення судового розгляду [6, с. 290].

Вважаємо, що досвід здійснення спеціального кримінального провадження за клопотанням підозрюваного (обвинуваченого) може бути впроваджений і в національне кримінальне процесуальне законодавство у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків.

Поряд із цим, відповідно до ст. 479 КПК *Польщі* якщо обвинувачений, якому вручено виклик, не прибув на основне судове засідання, суд може провести провадження за відсутності обвинуваченого, а в разі неявки його захисника – винести заочне рішення. Втім, основний судовий розгляд не може бути проведений за відсутності обвинуваченого, якщо він пояснив поважні причини своєї неявки і заявив про відкладення розгляду справи. Єдиним видом покарання, який може бути визначений заочним вироком,

є конфіскація, як зазначено в ч. 4 ст. 39 КК цієї країни. Згідно з ст. 482 КПК обвинувачений може подати заперечення на заочний вирок, в якому вказати мотиви своєї неяви в судові засідання. Обвинувачений також може додати до заперечення клопотання про мотивування вироку, якщо заперечення не буде прийнято або задоволено. Якщо під час основного судового розгляду з'ясується, що справа, яка розглядається, не підлягає спрощеному провадженню, судовий розгляд відкладається, а в подальшому суд за згодою обвинуваченого розглядає справу шляхом звичайного провадження з тією ж колегією [7].

Водночас, дещо по-іншому процедура спеціального кримінального провадження представлена у кримінальному процесуальному законі *Бельгії*, у якому зазначено про обов'язкову присутність підсудного під час судового розгляду й визначені умови, за яких він може бути представлений адвокатом:

- у справах, пов'язаних зі злочинами, за вчинення яких не передбачено покарання у вигляді позбавлення волі;
- у ході дебатів, які стосуються заперечень, питань, що виникли в ході судового розгляду і не мають відношення до суті справи;
- питання, що стосуються цивільних інтересів [8].

Суд може дати дозвіл на представлення інтересів підсудного адвокатом, якщо підсудний навів докази неможливості його особистої присутності в судовому засіданні. Водночас, у будь-якому випадку суд може ухвалити рішення про особисту присутність підсудного у судовому засіданні і це рішення не підлягає оскарженню. Судове рішення щодо особистої присутності доводиться до відома відповідної сторони на вимогу прокурора повісткою, в якій вказується дата, встановлена судом. У разі неявки судові рішення виносяться заочно [8].

Щодо судового розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого в *Німеччині*, то в КПК цієї країни (нім. *Strafprozessordnung für die Bundesrepublik Deutschland*), який є основним джерелом німецького кримінально-процесуального права (прийнятий ще 1 лютого 1877 р.) [9] розрізняються «обвинувачений, який не з'явився» (*Angeklagter*) та «відсутній обвинувачений» (*Beshuldiger*) [10].

Відсутнім визнається обвинувачений, який перебуває за кордоном, або умисно ухиляється від участі в основному судовому розгляді, або коли його місцезнаходження невідоме. Відносно такого обвинуваченого відповідно до положень ст. 276 КПК Німеччини здійснюється провадження щодо відсутніх осіб, метою якого є забезпечення доказів на випадок майбутньої явки відсутнього обвинуваченого [10]. Таке провадження існує окремо від основного судового розгляду та не відноситься до *trials in absentia*.

Разом із цим, таким який не з'явився, визнається обвинувачений, який був належним чином повідомлений про основний судовий розгляд і не з'явився до суду. При цьому обвинувачений навмисно не ухиляється від явки до суду та може бути викликаний для участі в основному судовому розгляді в будь-який момент. За загальним правилом у разі неявки обвинуваченого проведення судового розгляду відкладається. Проте з цього правила є виключення, які обумовлені тим, що доведення судового розгляду до кінця та постановлення вироку не може бути поставлене в залежність від волі та бажання обвинуваченого співпрацювати [10].

За змістом ст. 233 КПК Німеччини основний судовий розгляд за відсутності обвинуваченого також може бути проведений у справах, в яких обвинувачений за його клопотанням звільнений від обов'язку з'явитися перед судом, а саме, коли в результаті судового розгляду обвинуваченому може бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк до шести місяців, штрафу в розмірі 180 одиниць на добу, позбавлення водійських прав, конфіскації, вилучення майна, знищення предмету чи приведення його в непридатний до використання стан, або комбінація

вищеперерахованих покарань [10]. Обвинувачений, звільнений від обов'язку з'являтися в судові засідання, водночас повинен бути належним чином повідомлений про призначені слухання та представлений в суді захисником (адвокатом), який діє на підставі довіреності обвинуваченого [10].

Отже, наявне у кримінальному процесі Німеччини провадження за відсутності обвинуваченого щодо кримінальних правопорушень за вчинення яких може бути призначено покарання не пов'язане з позбавленням волі є балансом як публічного інтересу, так і інтересів обвинуваченого. При цьому, щодо кримінальних правопорушень за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі в цьому випадку законодавство Німеччини пропонує лише окреме провадження, яке не вирішує питання винуватості обвинуваченого, а лише створює умови забезпечення його явки до суду, що свідчить про те, що у вказаній категорії проваджень, на відміну від кримінального процесуального законодавства України, постановлення вироку за відсутності обвинуваченого для притягнення його до кримінальної відповідальності не відбувається.

Також досить цікавим є досвід *Франції*, де у кримінальному процесі діє два основних суб'єкти розслідування, а саме: прокурор і слідчий суддя, під керівництвом якого перебуває судова поліція. Тобто з розвитком кримінальної процесуальної діяльності у цій країні було визнано за найбільш доцільне відмовитися від запровадження єдиного керуючого суб'єкта досудовим розслідуванням, у тому числі, спеціальним досудовим розслідуванням [11, с. 73–83; 12, с. 55]. За положеннями КПК Франції передбачено три випадки винесення вироків у кримінальних провадженнях за відсутності підсудного, зокрема [13]:

1) винесення заочного вироку («*judgment by default*»), передбачене в ст. 411, 412 КПК;

2) винесення повторного заочного вироку («*judgment by repeated default*»), закріплене в ст. 494 КПК;

3) винесення вироку за результатами змагального судового розгляду за умови повідомлення («*judgment by adversarial hearing subjects to notification*»), регламентоване в ст. 410 КПК.

Разом з тим, відповідно до ст. 411 КПК Франції підсудний може звернутися з клопотанням про проведення судового розгляду за його відсутності незалежно від виду та розміру покарання, що може бути призначено за результатами такого розгляду, за умови, що його інтереси на судовому засіданні будуть представлені обраним ним захисником, або адвокатом за призначенням. При цьому суд може визнати особисту явку підсудного обов'язковою та відкласти судовий розгляд. Статтею 412 КПК Французької Республіки визначено, що в разі неявки підсудного, якого було викликано до суду належним чином, судовий розгляд може бути відкладений або проведений за його відсутності [13].

На нашу думку, унікальним є досвід Французької Республіки винесення вироку в кримінальному провадженні за відсутності підсудного в разі його неявки на судовий розгляд, якщо повідомлення про проведення такого судового розгляду було направлено на вказану самим підсудним під час досудового розслідування адресу. Відзначимо, що виклики, направлені на надану підсудним адресу, вважаються врученими йому особисто, навіть якщо на час направлення такого виклику підсудний за цією адресою був уже відсутній [13]. Згідно ст.ст. 550–551 КПК Французької Республіки інформування підсудного про призначений щодо нього судовий розгляд кримінального провадження здійснюється особисто офіцером поліції, секретарем суду, комендантом в'язниці, або прокурором із записом про повідомлення в офіційний реєстр чи персональною судовою повісткою, що складається та направляється підсудному за місцем його проживання судовим приставом [13].

Проведене порівняльно-правове дослідження особливостей правового регулювання інституту спеціального кримінального провадження в зарубіжних країнах також засвідчив закріплення відмови обвинуваченого, який утримується під вартою, від явки в судове засідання в якості окремої підстави спеціального судового провадження. Оцінюючи можливість запозичення такого досвіду в кримінальному процесуальному законодавстві України, вважаємо, що це може стати засобом до зловживань обвинуваченим наданими йому процесуальними правами. Водночас, можливість закріплення такої підстави в КПК України в майбутньому не слід повністю відкидати, оскільки інститут спеціального кримінального провадження спрямований саме на уникнення випадків перешкодження обвинуваченим продовженню судового розгляду.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що в переважній більшості країн Європи, на відміну від України, закріплено можливість здійснення виключно судового розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого (під-

судного) в передбачених законом випадках (за критерієм ступеня тяжкості кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа, та/або виду та розміру покарання, що може бути призначене за результатами такого розгляду). Водночас, КПК окремих країн допускає проведення за відсутності підозрюваного лише окремих процесуальних дій, виконання яких є необхідною передумовою реалізації рішення прокурора чи слідчого про зупинення досудового розслідування, але в більшій мірі орієнтовані на здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого, на кшталт кримінального процесуального законодавства країн Європи (Данія, Італія, Франція, ФРН). Проведене порівняльно-правове дослідження особливостей правового регулювання інституту спеціального кримінального провадження в зарубіжних країнах також засвідчив закріплення відмови обвинуваченого, який утримується під вартою, від явки в судове засідання, а також клопотання обвинуваченого про судовий розгляд кримінального провадження щодо нього в якості окремих підстав спеціального судового провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
3. Рекомендация N 6 R (87) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо спрощення кримінального правосуддя». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu87311?ed=1987_09_17
4. Bekendtgørelse af lov om rettens pleje Danmark lov nr. 1255 af 16.11.2015. URL: <https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=172923>
5. Нагорнюк-Данилюк О. О. Зарубіжний досвід спеціального кримінального провадження / *Юрид. часопис Нац. акад. внутр. справ*. 2016. № 1. С. 288–302.
6. Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád). URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141/historie>
7. Code of Criminal Procedure. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/f6/Polish%20CPC%201997_am%202003_en.pdf
8. Шумейко Д. О. Правове регулювання та правозастосовна практика здійснення спеціального кримінального провадження у окремих зарубіжних країнах. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 4. С. 311–317.
9. Strafprozessordnung für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>
10. Strafprozeßordnung (StPO). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>
11. Попович О. Суб'єкти процесуального керівництва на стадії досудового розслідування в кримінальному процесі Франції. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 73–83.
12. Брухаль Р. С. Роль прокурора у спеціальному досудовому розслідуванні: дис. ...канд. юрид. наук. Київ. 2020. 233 с.
13. Code de procédure pénale: version consolidée. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affich/Code.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154>